

”מעשה אורג” – ללא תפירה

(תגובה למאמרו של הרב ישראל אריאל בגיליון זה)

א. דברי הגמרא והראשונים

ב. תשובות לקושיות

ג. הרהורים בעקבות המאמר – אסתטיקה כערך הלכתי

א. דברי הגמרא והראשונים

1.

מהלך הגמרא (יומא עב ע”ב) הוא פשוט: הגמרא מביאה ברייתא שמסבירה את הביטוי ‘בגדי השרד’ – ‘בגדים שגורדין אותן כברייתן מכליהן ומשרדין מהן כלום’, וריש לקיש מסביר ששירוד זה הוא “מעשה מחט”. הגמרא מקשה על זה מברייתא שאומרת במפורש: “בגדי כהונה אין עושין אותן מעשה מחט, אלא מעשה אורג”, ואביי מתרץ: “לא נצרכה אלא לבית־יד שלהם, כדתניא: בית־יד של בגדי כהונה נארגת בפני עצמה ונדבקת עם הבגד”. כלומר: באריגת הבגד עצמו אכן לא היה כלל “מעשה מחט”, והשירוד שהוא מעשה מחט היה בחיבור בית־היד עם הבגד בלבד.

על־פי דרכה של תורה המקובלת בידינו, כשהגמרא מביאה תירוץ לסתירת שתי ברייתות בלי שום חולק, ואף אין שום סוגיה בבבלי או בירושלמי הסותרת זאת – ודאי שזה מה שנפסק להלכה, גם אם יש לנו שאלות ותמיהות על דרכי הלימודים של חז”ל ועל יישום מסקנתם, וכך באמת פסקו הראשונים כולם, כדלהלן.

בא הרב אריאל ומחדש (פ”ד סעיף 1) ש’מעשה מחט’ אותו פסלה הברייתא בבגדי כהונה אינו תפירה אלא סריגה, ומתוך כך הוא מסיק (בסעיף 5) שלא זו בלבד שאין איסור לתפור בבגדי כהונה, אלא אף מצווה לעשות כן, “מגזרת הכתוב של ‘בגדי שרד’”.

אלא שאם פירוש ‘מעשה מחט’ בברייתא הוא סריגה, א”כ גם מצוות השירוד ב’מעשה מחט’ היא בסריגה דווקא ולא בתפירה, וגם תירוצו של אביי שחיבור בית־היד לבגד נעשה במעשה מחט צריך להתפרש בסריגה, דבר שאינו אפשרי. כך שנפל פיתא בבירא, וממילא חוזרת ההבנה הפשוטה של הסוגיה, שמסקנתה היא שאין להשתמש בתפירה בהכנת הבגדים עצמם, אלא רק בחיבור בית־היד לבגד.

עוד יש להעיר שלשיטת הרב אריאל, גם הסוגיה וגם חזרת התורה על הביטוי 'בגדי השרד' ארבע פעמים לא באו אלא להודיענו שבגדי כהונה נעשים ככל הבגדים בעולם – באריגה, גזירה ותפירה, והדוחק בזה ברור.

2.

הרב אריאל כותב (פ"א סעיף 4) שהערוך חולק על רש"י, ולשיטתו מותר ואף מצווה להשתמש בתפירה בהכנת הבגדים. הוא לומד זאת מכך שהערוך גורס בברייתא "מברייתן" ולא "כברייתן", ומפירושו של הערוך לביטוי "משרדין מהן כלום": "כלומר מעט שאינו ארוג, והיו מחטטין במחט", שלדעת הרב אריאל מכוון למעט חוטים בסוף האריגה של כל חלק לבדו, שנועדו לתפירה במחט עם שאר החלקים.

אלא שכל זה אינו כתוב כלל בערוך, ולשונו "מעט שאינו ארוג" מתאימה ממש ללשונו של רש"י בפירוש ביטוי זה: "ומשיירין ממנו מקצת שאינו ארוג עמהן", שכוונתו לבית-היד, וגם הגירסא 'מברייתו' אינה משנה כלל את מהלכה של הסוגיה, כך שיותר מסתבר שהערוך סבר כרש"י ולא חלק על מסקנתה הברורה של הגמרא כדלעיל, ובכל אופן ודאי שאי אפשר להכניס בדבריו הסברים ולטעון שזוהי שיטתו.

3.

עוד כותב הרב אריאל (פ"א סעיף 5) שגם רבנו אליקים חולק על רש"י, והוא לומד זאת מדברי רבנו אליקים שפירש את דברי רשב"ג "אלו מעשה מחט": "צריך נמי שיהיה בהן מעשה מחט", כלומר בכל שמונת הבגדים, ולא רק בבתי היד של הכתונת כפירוש רש"י. (יש להעיר שרש"י לא פירש בשום מקום שמדובר דווקא בבתי היד של הכתונת, וייתכן שמדובר גם בבתי היד של המעיל, וכשיטת הראשונים שהיו לו בתי יד¹ וכך משמע מלשונו של אב"י: "לא נצרכה אלא לבית-יד שלהם", ומלשון הברייתא "בית-יד של בגדי כהונה". אמנם הרמב"ם, שסובר שלא היו למעיל בתי ידיים, הביא את דברי אב"י רק ביחס לכתונת).

אך המעיין בדבריו של רבנו אליקים יראה שהוא מפרש את דברי הגמרא בדיוק כמו רש"י. בד"ה "שגורדין אותן כברייתן" פירש: "שהיו אורגין בגדי עבודה כעין צורתן... ולא היו צריכין שוב לחותכן ולתופרן כשאר בגדים, אלא כברייתן היו אורגין אותן". ובד"ה "ומשרדין מהן כלום": "כלומר שהיו משיירין קצת מן הבגד שלא היו אורגין אותו ביחד, אלא קצת ממנו היו אורגין בפני עצמו ואח"כ היו תופרין אותו במחט עם שאר הבגד". כל זה בדיוק כדברי רש"י וכמעט בלשונו ממש! אחר כך הביא את הביטוי "אלו מעשה מחט" בשתי גרסאות – או כברייתא בשם רשב"ג, או כביאור

1 עיין רמב"ם וראב"ד הל' כלי המקדש פ"ט ה"ג.

לברייתא הקודמת ("משרדין מהן כלום") בשם ריש לקיש (כגרסתנו), וביאר: "צריך נמי שיהיה בהן מעשה מחט" (זה המשפט ממנו מסיק הרב אריאל את מסקנתו), אך מיד אח"כ הביא את הברייתא האומרת ש"אין עושין אותן מעשה מחט אלא מעשה אורג", וביאר: "ותיבתא דמאן דאמר אלו מעשה מחט", ובד"ה "אמר אביי" וד"ה "אלא לבית-יד" ביאר שאביי מתרץ ש"הא דאמרי' שהיו עושין בה מעשה מחט" לא נצרכה "אלא לבית-יד של בגדי כהונה, שבתי ידיים של כתונת היו אורגין בפני עצמן... ואח"כ היו מחברין אותן לבגדים בתפירת מחט, ונדבקת עם הבגד במעשה מחט, **דהשתא בבגד גופיה ליכא אלא מעשה אורג**".

אם-כן שיטת רבנו אליקים מפורשת ומבוארת שהיא ממש כרש"י, ומה שכתב "שיהיה בהן מעשה מחט" בלשון רבים יתפרש או כלפי הכתונת והמעיל, כדלעיל, או כלפי הבגדים כולם, אך דווקא לתפירה שאינה בגופו של בגד, שדוגמא לה היא תפירת בית-היד לבגד, וכפי שיבואר להלן. אך על כל פנים אי אפשר מדיוק לשון רבים במילה 'בהן' לבטל את דבריו המפורשים והברורים של רבנו אליקים שלמסקנת הגמרא אין עושים בבגד עצמו שום מעשה מחט, אלא נעשה כולו באריגה.

4.

עוד כותב הרב אריאל (פ"ד סעיף 5) שגם לשיטת הרמב"ם "מצווה להשתמש בבגדי כהונה גם בתפירה במחט לחיבור חלקיהם השונים". את דברי הרמב"ם המפורשים (הל' כלי המקדש פ"ח הי"ט) "בגדי כהונה כולן אין עושין אותן מעשה מחט אלא מעשה אורג" הוא מסביר כשוללים סריגה ולא תפירה, וכמקור לכך שתפירה מותרת הוא מביא את דברי הרמב"ם ביחס לכתונת (שם הט"ז): "ובית-יד שלה נארג בפני עצמו, ומחברין אותו עם גוף הכתונת בתפירה". אבל בגמרא מפורש שחיבור בית-היד לכתונת אינו בכלל האיסור של עשיית מעשה מחט, אלא הוא השירוד שנלמד מ'בגדי השרד' שנעשה במעשה מחט, ומלבדו אין לעשות כל תפירה נוספת. (הרב אריאל מביא גם מדברי הרמב"ם בפירוש המשנה, מהם משתמע לכאורה שהייתה תפירה בכתונת, ואכן צ"ע, אך כידוע פסקי הרמב"ם במשנה תורה הם המכריעים, וודאי שאי אפשר לדחות פסקיו המפורשים ממשמעות בפירוש המשנה. גם יש להוסיף שבמורה נבוכים ח"ג סוף פ' מ"ה כתב הרמב"ם על בגדי הכהונה: "ושנתוקן מלאכת הבגדים כולם באריגה מבלתי חיתוך").

גם בדברי האור שמח שהביא הרב אריאל שם מפורש שלא הייתה תפירה אלא בבתי היד, והוא מסביר שלכן "מעשה אורג" נאמר דווקא במעיל, שכן בו (לשיטת הרמב"ם) לא היו בתי ידיים, וממילא היה כולו באריגה בלי תפירה כלל.

.5

הרב אריאל כותב (פ"ד סעיף 6) שגם לשיטת רש"י "אמנם מצווה לכתחילה להכין בגדי כהונה בלי מעשה מחט, אך בדיעבד אין זה פוסל את הבגדים", ומביא ראיה ממה שמצינו תפירה בבגדי כהונה, כגון בכתפות האפוד ובאבנט. אך לפי זה יוצא שהתורה ציוותה לכתחילה לעשות בגדים אלו בצורה של דיעבד! מובן שאי אפשר לומר כך. (בגופה של שאלת תפרים אלו נדון להלן).

.6

על דברי הראשונים הנ"ל – רש"י, רבנו אליקים והרמב"ם, יש להוסיף את דברי הרשב"א בתשובותיו (ח"א סי' מ"ב), המסביר מדוע אמרו חז"ל שהחלוק ששימש בו משה בשבעת ימי המילואים היה ללא אימרה: "לומר שלא הייתה לו אימרה תפורה, אלא מעשה אורג, כבגדי כהונה דכתיב בהו מעשה אורג", וכן את דברי המאירי על הסוגיה ביומא: "בגדי כהונה לא היו נעשין ע"י חייט שיחתוך במספריים ויתפור במחט, אלא לא הייתה בהם תפירת מחט כלל, וכל הבגד כתיקונו ובשלמותו היה ע"י אריגה, אלא שבתי הידיים של כתונת היו נארגות בפני עצמן, ומחוברות בגוף הכתונת ע"י תפירה במחט".

ב. תשובות לקושיות

.1

הרב אריאל מקשה (פ"ב סעיף 2) שאם לא גוזרים ותופרים את הבגד – אי אפשר להתאימו לגזרתו של הכהן, ואי אפשר לקיים את הדין "מדו – כמידתו, שלא יחסר ולא יותיר".

אך ברמב"ם משמע שדין זה נאמר רק על מידת אורכו של הכהן ולא על מידת רוחבו, שכן כתב (הל' כלי המקדש פ"ח ה"ד): "היו... ארוכים יתר על מידתו, או קצרים פחות ממידתו... ועבד – עבודתו פסולה". וכן ברש"י (יומא כג ע"ב): "מדו – כמידתו: כאן למדך שיהא כתונת כהנים למידת קומתו, לא נגררות ולא מסולקות".

.2

הרב אריאל מקשה (שם) שהחובה לעשות 'מעשה אורג' נאמרה רק ביחס לפי המעיל, וא"כ "מהיכן נולד חיוב כללי לעשות את כל הבגדים כולם ב'מעשה אורג'?"

אמנם גם ביחס לכתונת וביחס למעיל כולו נאמר 'מעשה אורג', אך זה נאמר בתיאור עשיית הבגדים בפ' פקודי, ולא בציווי על עשייתם בפ' תצוה, ולכן הרב אריאל סבור שבצלאל ובני ישראל עשו כך מדעתם, שהבינו מדברי משה שכן ראוי לעשותם

כמצווה מן המובחר, אך ”ברור שהדבר לא נאמר בתורה כצו מחייב לכלל שמונת הבגדים”.

יש להעיר קודם כל, שמוסכם גם על הרב אריאל שחז”ל למדו מהביטוי ’מעשה אורג’ ש”בגדי כהונה אין עושין אותן מעשה מחט אלא מעשה אורג”, כפי שמפורש בגמרא, וממילא ע”פ דרכה של תורה המקובלת בידינו, כל קושייה על דרך הלימוד של חז”ל והגיונה – קושייה היא וצריכה לימוד ועיון, אך בשום אופן אינה יכולה לבטל את דברי חז”ל ומסקנתם.

לגופו של עניין מצאנו דווקא שגם הנאמר בתיאור עשיית הבגדים מהווה מקור להלכה, כנראה מתוך הבנה שחזרת התורה פעם אחר פעם על הביטוי ”כאשר ציוה ה’ את משה” בכל תיאור העשייה, מעידה שכל הנאמר בפרשה נעשה ע”פ ציווי מפורש, גם אם לא נאמר בפ’ תצוה. כך למשל הגמרא ביומא (עא ע”ב) לומדת את מניין חוטי השש ושזירתם – גם לעיכובא – מפסוק המופיע בתיאור עשיית הבגדים. גם ההלכה המקובלת שהאבנט עשוי שעטנז(!) מקורה בתיאור העשייה בלבד (שמות ל”ט, כט), שכן בציווי נאמר רק ”ואבנט תעשה מעשה רוקם” (כ”ח, לט).

.3

הרב אריאל מקשה עוד (שם) שלעומת הביטוי ’מעשה אורג’ שנזכר בציווי רק ביחס לפי המעיל, ובעשייה ביחס למעיל ולכתונת בלבד, הביטוי ’בגדי השרד’, ממנו למדו את חובת השירוד בתפירה, נאמר ארבע פעמים ביחס לכל הבגדים – פעם אחת בציווי ושלש פעמים בעשייה, וע”כ יש לשאול: ”מה ראו חז”ל בסוגיה לקבל את גזרת הכתוב של ’מעשה אורג’, ודרשו שיש להכין את הבגדים באריגה, ולדחות מפניה את גזרת הכתוב של ’בגדי השרד’, הנזכרים ארבע פעמים בתורה?”

נראה לבאר, שבניגוד לביטוי ’מעשה אורג’ שמשמעותו פשוטה וברורה, ללמד על אופן העשייה, הביטוי ’בגדי שרד’ בפשוטו מכוון לחשיבות הבגדים ולא לדרך עשייתם.

ועוד, שלדעת רבים מהראשונים (רש”י, רשב”ם, ראב”ע ועוד) הביטוי ’בגדי השרד’ אינו מכוון על בגדי הכהונה, אלא על הכיסויים שהיו מכסים את כלי המשכן בזמן המסעות, ולשיטתם צריך לומר שהלימוד מ’בגדי השרד’ על בגדי הכהונה אינו אלא אסמכתא.

.4

הרב אריאל מביא (פ”ג) מקורות רבים על תפירות שונות שנעשו בבגדי הכהונה, ומסיק מכך שהתפירה מותרת בבגדי כהונה, שלא כפשט הגמרא והראשונים.

אך כל זה קשה רק אם מבינים את היתר תפירת בית-היד לבגד כמקרה יחידי, אך אפשר להבין שאין זו אלא דוגמא לכל תפירה שאינה בגוף הבגד עצמו, כלשונו של רבנו אליקים בביאור היתר תפירת בתי היד במסקנת הגמרא: "דהשתא בבגד גופיה ליכא אלא מעשה אורג".

חיבור כתפות האפוד אל החשב, חיבור המשבצות והטבעות אל האפוד והחושן, רקימת ציורי האבנט וחיבור השנצים למכנסיים – כל אלו הן תפירות לבגד העשוי, ולא בעשיית הבגד עצמו, ולפיכך הרי הן כבתי הידיים שהותר לתופרן לבגד.

על פי זה תתורץ גם קושיית הרב אריאל מדוע נקטו הברייתא והגמרא (וכן רבנו אליקים) לשון רבים, אם מדובר רק על תפירת בתי היד לכתונת. שכן אין זו אלא דוגמא, ובאמת יש עוד תפירות שונות כמותה, ובלבד שלא תהייה בבגד עצמו.

.5

אמנם ביחס למעיל מביא הרב אריאל (סעיף 5) את דברי הרמב"ן מהם הוא מסיק שהייתה תפירה בבגד עצמו: "והמעיל כולו מחולק מלפניו עד למטה, מכניס ראשו בנקב פיו ונמצא צווארו חגור בפי המעיל, ומלפניו שתי כנפיים, מכסה בו ומגלה כרצונו, כמין גלימא שאין לה בית ראש שחילקו התפירה שלפניה מקמי שפה ולמטה".

אך מדברי הרמב"ן משמע שלא היה כל תפר במעיל, מפני שהכנפיים היו מחולקות מבית הצוואר ועד למטה. הרי לא מסתבר שתחילה תפרו את הכנפיים זו לזו ואחר כך פרמו את התפירה. הרמב"ן אומר שהמעיל הוא כמו גלימה שהיו לה כנפיים תפורות והפרידו ביניהן, אבל כמובן לא תפרו את הכנפיים בפועל ואז הפרידו ביניהן.

.6

הרב אריאל כותב (סעיף 3) שלדעת הפסיקתא זותרתא (לקח טוב, כ"ט, טו) אף חשב-האפוד היה מחובר לאפוד בתפירה במחט. וכך נאמר שם: "ויחגור אותו בחשב האפד' – למדנו, שהחשב כמו אזור הוא, אלא שהחשב היה מחובר באפוד, כמו בגדי חופש שיש בהם אזורים (=חגורות) תפורין".

אם היה הדבר נכון – לא היה קשה, כיוון שגם זו אינה תפירה בגוף הבגד. אך באמת אי אפשר לומר שהחשב היה מחובר לאפוד בתפירה, שכן התורה אומרת במפורש (שמות כ"ח, ח): "וחשב אפודתו אשר עליו כמעשהו ממנו יהיה" – שצריך לארוג אותו יחד עם האפוד, ולא לאורגו בנפרד ולחברו אחר כך. ולכן צריך לומר שהפסיקתא זותרתא התכוונה רק להביא דוגמא של בגד שהחגורה מחוברת בו, (שכן בדרך כלל החגורה נפרדת מהבגד), והביאה דוגמא מבגדי חופש שיש בהם אזורים תפורים, אך באפוד עצמו היה החשב מחובר מאריגתו ולא בתפירה.

7.

הרב אריאל כותב (פ”ג סעיף 9) שלדעת חלק מהראשונים מוכח שהיו תפרים בבגדי כהונה, שכן משה מצווה לאהרן ובניו: ”ובגדיכם לא תפרומו” (ויקרא י’, ו), ויש ראשונים (הערוך, הריב”ן, הריטב”א) שפירשו שפרימה היא פרימת התפר בבגד.

ראוי לציין כי שני הראשונים שהמאמר בא להתמודד עם שיטתם בהלכות בגדי כהונה, הלא הם רש”י והרמב”ם, סוברים שפרימה אינה התרת תפרים, אלא קרעים הרבה. (פירוש המשניות לרמב”ם סוטה פ”א מ”ה, ורש”י סוטה ז ע”א).

אך גם לשיטה שפרימה היא התרת התפרים, אפשר לפרש שהאיסור הוא לפרום את התפר של בית-היד ושאר תפרים הדומים לו, כדלעיל, ואין שום ראייה שהייתה תפירה גם בגוף הבגד. (זאת מלבד השאלה האם לשון פרימה בדברי חכמים המחלקים בין קריעה לפרימה, היא גם לשון תורה שהזכירה כאן רק פרימה, וגם הרב אריאל מודה שנכלל באיסור גם קריעת גופו של בגד).

ג. הרהורים בעקבות המאמר – אסתטיקה כערך הלכתי

שיטתו של הרב אריאל מחודשת ונועזת ביותר. מסתבר שלא פשט הסוגיות ודברי הראשונים גרם לו לפרש ש”מעשה מחט” הוא ’מעשה מסרגה’, ושתפירה במחט מותרת ומחויבת. נראה שהמניע של הרב אריאל לעקור הרים הוא הרצון שבגדי הכהונה ייראו יפים ומלכותיים. הרב אריאל כותב:

התיאור בגמרא ובפרשנים על הידור מצוה בעשיית הבגדים ו”תפארת עושרן ונוי מלאכתן” תמוה, שכן, לכאורה, אין לשנות מאומה בבגד, אלא לעשותו כשק ושרוול וצינור ותו לא. האם כשכתב הרמב”ן שצריך לעשותם כבגדי מלכים התכוין שהבגד ייראה כצינור?

ובמקום אחר כתב:

אם אין תופרים את החלקים במחט, המציאות מוכיחה כי הבגד נראה עלוב, מרושל, ללא תואר וללא הדר.

נראה שההנחה העומדת בבסיס המאמר היא שאם בגדים רחבים נחשבים מכוערים בימינו, גם פעם הם לא נחשבו יפים. כידוע, יופי הוא מן המפורסמות ולא מן המושכלות (כפי שכתב הרמב”ם במורה הנבוכים, ח”א פ”ב). פעם האופנה הייתה שאנשים שמנים הם יפים (ראה שופטים ג’, יז, איוב ט”ו, כו-כז ועוד), והיום מקובל שאנשים רזים הם יפים. פעם אנשים שזופים היו נחשבים מכוערים (שה”ש א’, ו ורש”י שם), והיום יש מכוני שיזוף. ייתכן שפעם שרוול או שק או צינור היה נחשב

יפה. המקור היחיד שאפשר לדייק ממנו אחרת הוא תיאורי יוספוס פלוויוס, ותוקפו כמקור הלכתי יחיד מפוקפק.

לאסתטיקה יש מקום חשוב, אבל הוא מוגבל. למשל, גם אם מישהו יחליט שיפה יותר לבנות מנורה שקניה חלקים, ללא כפתורים ופרחים, לא נאבה לשמוע לדבריו. המאמר החשוב של הרב אריאל מעורר אפוא שאלה עקרונית, נוסף על השאלה הממוקדת בעניין תפירה במחט בבגדי כהונה. ראוי לברר עד כמה לתחושת היופי שלנו יש מקום בקביעת המקדש וכליו ובגדי הכהונה.

אגב, יוזכר כאן עניין נוסף הקשור באסתטיקה. בכלי המקדש שהוכנו במכון המקדש נוספו עיטורים על דפנות הכלים לפי ראות עיני האומנים. אף על פי שלכאורה אין מקור המחייב עיטור של הדפנות, ואף על פי שבוודאי יש אנשים שבעיניהם דופן חלקה יפה יותר מדופן מעוטרת, ואף על פי שמקצת האנשים היו בוחרים בעיטור אחר – בכל זאת הוחלט שהאומן יעטר את דפנות הכלים כטוב בעיניו כדי לפארם. נראה שיש מקום לדון גם במקורותיה של ההכרעה הזאת.